
УДК 811.161.2'367

Олена Лаврінець

м. Київ

ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ НА -СЯ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ МОВІ: СИНОНІМІЯ ТА ПАРАЛЕЛІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті порушено проблему пасивних конструкцій із дієсловами на -ся, зокрема йдеться про способи заміни їх нормативними синтаксичними структурами, а також розглянуто явище синонімії та паралельного їх використання в текстах наукового стилю сучасної української мови.

Ключові слова: пасивна конструкція, активна конструкція, дієслова на -ся, предикативні форми на -но, -то, пасивні дієприкметники на -ний, -тий, орудний суб'єкта дії, називний об'єкта дії, синтаксична синонімія, трансформаційний зв'язок.

Синтаксичний рівень української книжної мови до сьогодні був предметом зацікавлення науковців меншою мірою, ніж лексичний і словотвірний, оскільки його вважали наднаціональним явищем. Останнім часом в українському мовознавстві пожвавилася праця вчених у цьому напрямі, про що свідчить низка публікацій, присвячених питанню відновлення національної самобутності українського книжного синтаксису (К. Городенська, Н. Непийвода, С. Караванський, О. Сербенська, Г. Стельникович, М. Гінзбург, В. Городецька, З. Куньч, Н. Голубінка, В. Моргонюк, С. Харченко та ін.). Це питання порушували у своїх працях і мовознавці 20–30-х рр. ХХ ст. (О. Курило, М. Гладкий, М. Сулима, О. Синявський, С. Смеречинський, С. Дложевський та ін.).

Кожен народ, кожна мова має свої власні, самобутні синтаксичні традиції, які виявляються в особливостях побудови речень, у переважанні тих чи тих синтаксичних засобів тощо, що надає текстам яскравого національного

© О. Я. ЛАВРІНЕЦЬ, 2014

колериту [21: 45]. Українська літературна мова, як відомо, сформувалася на ґрунті народної мови, у центрі якої завжди стоїть особистість, тоді як російська літературна мова ввібрала в себе основні риси церковно-слов'янської мови, якій притаманне відсунення особи діяча на другий план. Різний ступінь наближеності російської та української літературних мов до живого народного мовлення зумовив і неоднакове співвідношення в них книжних та розмовних елементів, а саме: орієнтація на книжний виклад у російській мові та на побутовий, народний — в українській. Одним із виразників книжного викладу в російській літературній мові є пасивні конструкції, предикат яких виражений зазвичай дієсловами на *-ся* та короткими формами дієприкметників. В українській літературній мові переважають активні конструкції, проте, коли виникає потреба акцентувати увагу на дії, а не на суб'єктові дії, українська мова використовує конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то*, за-свідчені досить тривалою традицією вживання (їх зафіксовано у пам'ятках ділового стилю з XIV–XV ст.). Саме вони й становлять специфічну рису українського синтаксису [1: 278-279; 27: 3].

Нормативно вживані в російській книжній (канцелярській) мові пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* в період імперської держави, у суспільному житті якої роль людини зведено до мінімуму, з відомих екстралінгвальних причин потрапили і до книжних стилів інших мов, зокрема до наукового стилю української мови. Цей факт, на думку Н. Непійводи, і зумовив віддаленість синтаксичної норми наукового стилю української мови від норм інших стилів — розмовного й художнього [22: 260]. Однак відповідність цих конструкцій внутрішнім законам синтаксичного ладу української мови в історії розвитку граматичної думки було й досі залишається дискусійним питанням.

Значна частина лінгвістів уживання пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* та їх високу частотність у науковому стилі вважає доцільним [30: 212; 14¹: 34; 17: 83; 16: 18-19; 2: 211; 31: 34; 23: 33-35; 19: 35-36; 25: 116; 10: 43], оскільки ці звороти мають тут тривалу історію свого використання, є одним із шляхів формалізації наукового викладу [11: 125; 12: 103] і реалізують високий ступінь абстракції, властивий передусім науковій мові, а потім відповідно публіцистичному та офіційно-діловому стилям [24: 273-274].

Існує й інша, кардинально протилежна думка, якої дотримуємося й ми: уживання в українській науковій мові зазначених конструкцій є ненормативним [6: 256-257; 5: 46-47; 32: 26-27; 33: 106; 9: 12; 35: 17; 13: 24; 20: 77; 26: 87; 4: 26; 28: 37]. Дієслова з постфіксом *-ся* в українській мові здебільшого зберігають значення активу й не мають того пасивного значення, якого їм надають у літературній мові, йдучи за схемою російської мови [6: 256; 32: 26-27]. В українській мові постфікс *-ся* позбавляє

¹ О. Курило у третьому виданні книги «Уваги до сучасної української літературної мови» дотримувалася протилежної думки щодо пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*, вважала їх ненормативними і не властивими українській мові.

перехідні дієслова зв'язку з об'єктом (прямим додатком) і перетворює їх на неперехідні зворотні дієслова [8: 209]. Тому зворотні дієслова в українській літературній мові потрібно вживати за їх прямим призначенням — лише стосовно неперехідної дії, тобто коли є суб'єкт дії, але неможливий об'єкт, на який спрямовано дію, оскільки суб'єкт одночасно є й об'єктом [34: 314; 20: 77; 4: 26]. Напр.: *будинок руйнується, клітини будуються, віск плавиться*. Оскільки опозицію актив / пасив можуть формувати лише перехідні дієслова, пасивними корелятами яких визначено предикативні пасивні дієприкметники та предикативні форми на **-но**, **-то**, у новітніх дослідженнях конструкції з дієсловами на **-ся** вилучено із парадигми пасивних конструкцій [7: 243], й останні опинилися на крайній периферії синтаксичної системи української мови.

На цій підставі перевагу, безсумнівно, слід віддати активним синтаксичним моделям як типологічній ознаці синтаксису сучасної української літературної мови й української загальнонародної мови в цілому. Саме активні конструкції в будь-якому контексті зберігають стилістичну нейтральність, а штучні та неприродні пасивні конструкції, як зазначають дослідники, спотворюють логіку висловів і часто надають їм певних емоційно-експресивних відтінків значення, що для наукового стилю є неприйнятним [13: 25; 9: 14; 4: 32]. Отже, уживання активних дієслівних конструкцій замість ненормативних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** є шляхом встановлення національної ідентичності в синтаксисі наукової мови, однак не єдиним.

Мета розвідки — простежити синонімію та паралельне функціонування в сучасній науковій мові пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та активних конструкцій, конструкцій із предикативними формами на **-но**, **-то**, конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками на **-ний**, **-тий**.

Упродовж тривалого періоду наукову сферу обслуговувала переважно російська мова, що й спричинило усунення проблеми синтаксису українських наукових текстів, бо таких текстів майже не було. Вплив російської мови на свідомість і мислення українських науковців призвів до того, що вони, на думку Н. Непійводи, перестали розмежовувати синтаксичні відмінності російської та української мов у наукових текстах [22: 247]. І до сьогодні вибір активної чи пасивної конструкції науковці здійснюють переважно інтуїтивно, часто керуючись при цьому міркуваннями не власне мовного, а політичного, соціального, культурологічного характеру. Напр.: *Особливо в'їдливе сатиричне мовлення називається саркастичним — Зазвичай листом називають писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь; Літературне мовлення в цьому стилі наймасовіше, найчастотніше, воно реалізується всіма верствами населення — Семантику внутрішнього стану істоти невідмінювано-іменних предикатів реалізують дві значеннєві групи...*²

² Приклади, подані безпосередньо після покликань на наукові джерела тут і далі, дібрано із текстів наукового стилю сучасної української літературної мови.

При цьому трапляються випадки паралельного використання в тому самому тексті поряд активних і пасивних конструкцій. Напр.: *Зовнішня оцінка висновку експерта **проводиться** з процесуальної, тактичної, фактичної, науково-методичної, логічної, граматичної точок зору **органами слідства і суду**. Внутрішню оцінку **проводять** самі експерти; Джерельною базою дисертації було обрано перекладні російсько-українські загально-мовні та спеціальні словники ділової мови, юридичної, банківської термінології, що **виходили друком** на землях Центральної та Східної України в період із 1917 р. до 2011 р. Уперше в українському мовознавстві проведено ґрунтовний порівняльний аналіз словників ділової, правничої та банківської термінології, що **видавалися** на підросійській частині українських земель, починаючи з 1917 р. до 2011 р.* Н. Непийвода зазначає, що саме сплетіння власне мовних і позамовних чинників істотно утруднює запровадження принципу комунікативної доцільності до вибору тих чи тих синтаксичних конструкцій [22: 247].

Пасивні конструкції синонімічні активним конструкціям і перебувають із ними у взаємному трансформаційному зв'язку. Проте взаємна перехідність активних і пасивних конструкцій ще не є доказом їхньої семантичної тотожності [3: 118]. Відмінність між ними, на думку мовознавців, полягає в тому, що активні звороти більш дійові, у них підкреслено дію та акцентовано увагу на суб'єкті дії, на самому процесі створення суб'єктом певної дії, а в пасивних — зосереджено увагу на наслідкові, результатів, ефекті якоїсь дії, на наявності процесу у вигляді факту, на об'єкті, а не на активному діячеві [17: 81; 2: 211; 12: 102; 3: 118; 10: 43]. Відповідно і вибір тієї чи тієї конструкції зумовлено тим, яку частину висловлення слід виразити. Напр.: *Ступінь втрати зору **визначався** лікарем-офтальмологом — На підготовчому етапі **експерт** шляхом зовнішнього огляду **визначає** цілісність упакування, наявність відбитків печаток та посвідчувальних підписів на них; Термінологія, як правило, **однозначно розуміється фахівцями** в даній галузі — **Представники** різних фонетичних шкіл **розуміють** завдання фоностилїстики по-різному.*

Трикомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** співвідносні з активними — двоскладними реченнями — і легко піддаються взаємній трансформації, особливо в тому випадку, на думку М. Плющ, коли у формі орудного суб'єкта дії стоїть субстантив зі значенням людини (істоти) [25: 116]. Напр.: *Нотаріальна справа **вирішується** (розглядається) суб'єктом* нотаріальної діяльності — *Нотаріальну справу **вирішує** (розглядає) суб'єкт* нотаріальної діяльності; *Ця проблема **досліджувалася** такими **вченими-криміналістами**, як... — Цю проблему **досліджували** такі **вчені-криміналісти**, як...* Специфіка трикомпонентних пасивних конструкцій полягає в тому, що ор. відм. одночасно виражає дві семи — суб'єкт дії і знаряддя дії [29: 26; 3: 112; 25: 115; 18: 93]. Відповідно речення на зразок: *Закон **підписується** Президентом; Повідомлення **передаються** речником; Інформація **збирається** дослідниками,* — побудовані за структурною схемою речень на зразок: *Документ **підписується***

ручкою; Повідомлення передаються телефоном; Хліб збирається комбайнами, — створюють ще й комічний ефект. Тому замість зазначених ненормативних речень слід уживати лише активні конструкції — двоскладні речення: Закон підписує Президент; Повідомлення передає речник; Інформацію збирають дослідники.

Трикомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на -ся та ор. відм. субстантива-неістоти теж слід перетворювати на активні двоскладні конструкції на зразок: *Власне семантична і формально-синтаксична структура речення визначається природою предиката і його валентними властивостями* — *Власне семантичну і формально-синтаксичну структуру речення визначають природа предиката і його валентні властивості*; *Підметом виражається предмет думки, присудком — його ознака* — *Підмет виражає предмет думки, присудок — його ознаку*. При цьому в сучасних наукових текстах спостерігаємо досить часті випадки паралельного функціонування зазначених типів активних та пасивних конструкцій. Напр.: *Вироблену термінологію характеризують неусталеність структури термінів, невпорядкованість, зумовлені наявністю лексичних, фонетико-графічних, орфоепічних, правописних варіантів* — *Структура речення характеризується відносною самостійністю та тісним злиттям сурядних предикативних частин; Морфологічно предикати якісного стану експлікують якісні прикметники безвідносної міри якості* — *Значення звороту повністю експлікується контекстом*. Вибір однієї із цих конструкцій нерідко залежить від власних уподобань науковців. Хоча дехто з лінгвістів уживання пасивних конструкцій із ор. відм. неістоти виправдовує тим, що ті служать для підкреслення результативності й уникнення образності в науковому стилі [12: 103; 10: 43].

Якщо ор. відм. позначає знаряддя дії (спосіб, засіб, прийом), такі пасивні звороти можна замінити неозначено-особовими реченнями або реченнями з предикативними формами на -но, -то. Напр.: *Строки вчинення протесту векселів регулюються Уніфікованим законом про переказні та прості векселі* — *Строки вчинення протесту векселів регулюють Уніфікованим законом (=врегульовано в Уніфікованому законі)...*; *Віднесеність безсполучникового складного речення до складносурядної чи складнопідрядної синтаксичної к-ції визначається домінантною структурною схемою основного членування* — *Віднесеність безсполучникового складного речення до складносурядної чи складнопідрядної синтаксичної к-ції визначають (=визначено) за домінантною структурною схемою основного членування*. У такий спосіб можна трансформувати й подані вище приклади на стилістично нормативні варіанти: *Документи підписують (=підписано) ручкою; Повідомлення передають (=передано) телефоном; Хліб збирають (=зібрано) комбайнами*.

Пасивні конструкції з іменником-неістотою зі значенням особи у формі ор. відм. можуть бути співвідносні як із активними конструкціями (двоскладними та односкладними неозначено-особовими реченнями), так і пасивними конструкціями з предикативними формами на

-но, -то та непрямим позначенням діяча. Напр.: *Постанова ухвалюється Верховною Радою України* — *Постанову ухвалює Верховна Рада України* та *Постанову ухвалено* (=ухвалюють) *у Верховній Раді України*; *Тема дисертації затверджується Вченою Радою...* — *Тему дисертації затверджує Вчена Рада* та *Тему дисертації затверджено* (=затверджують) *на Вченій Раді...*

Сучасні тексти наукового стилю засвідчують паралельне функціонування трикомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на -ся та з предикативними дієприкметниками на -ний, -тий: *Комунікативно-прагматичні параметри директивних мовленнєвих актів у публіцистичному дискурсі насамперед зумовлюються використанням різних форм діалогічності* — *Варіативність синтагматичного членування в художньому стилі часто зумовлена впливом емоційних чинників*; *Зокрема автором пропонується таке...* — *Автором запропоновані оригінальні підходи до розв'язання прямої та оберненої задач...* Обидва типи пасивних конструкцій співвідносні з активними конструкціями — двоскладними реченнями, — синонімію та трансформаційний зв'язок між якими засвідчують сучасні тексти наукового стилю. Напр.: *Специфіка об'єкта і поставлені в дисертації завдання зумовили використання різноманітних методів*; *З урахуванням досвіду укладення мирової угоди в Англії, США, Японії, Канаді, ФРН, автор пропонує доповнити КПК України статтею щодо закриття позовного провадження...* Активні конструкції в цьому синонімічному співвідношенні мають посісти домінантне становище, оскільки синтаксис української літературної мови, як уже зазначалося, сформувався на основі синтаксису народної мови, типовою ознакою якого є розмовний, активний характер його конструкцій. Уживання конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками умотивовує, на думку К. Городенської, лише те, що вони становлять «проміжну ланку в перетворенні особових речень у безособові на позначення результативного стану» [9: 14].

Поширене означення, виражене пасивним дієприкметником із орудним суб'єкта дії, вважаємо абсолютно синонімічним та стилістично вмотивованим засобом уникнення пасивної конструкції з дієсловом на -ся у реченнях на зразок: *Сугестивне зображення викривлення реальності, що сприймається читачем тільки на підсвідомому рівні*, — *основний прийом театралізації буття* — *Сугестивне зображення викривлення реальності, сприйнятої читачем тільки на підсвідомому рівні...*; *Судова експертиза* — *це спеціальне дослідження, яке призначається ухвалою суду в передбаченому процесуальним законом порядку...* — *Судова експертиза* — *це спеціальне дослідження, призначене ухвалою суду...*

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на -ся пов'язані трансформаційними зв'язками з активними конструкціями — неозначено-особовими реченнями [30: 212; 23: 35; 29: 27; 25: 118-120; 35: 17; 28: 37], про що свідчить і їх паралельне функціонування в сучасних текстах наукового стилю. При цьому вибір тієї чи тієї конструкції

також залежить від власних уподобань науковців. Напр.: *У публіцистичному мовленні використовуються всі паралельні форми того самого слова — Щоб спонукати адресата до певної дії, поведінки, використовують відповідні слова і словосполучення; Експресивні відтінки мовлення не завжди чітко розмежовуються — У сучасному мовознавстві розмежовують поняття «мова» й «мовлення», а отже, «усне» й «писемне» мовлення.* Однак, на думку деяких мовознавців, такі конструкції не завжди взаємозамінні, оскільки кожна з них виражає своє власне специфічне значення: пасивні конструкції, у складі яких два компоненти (дія та логічний об'єкт дії), надають реченню загальнішого значення і концентрують увагу читача на самій дії, на відміну від активних конструкцій, у яких 3-я ос. мн. дієслова виражає третій компонент — неозначеного діяча (*хтось, якісь люди*), при цьому підкреслюють звичайність, повторюваність, узагальнений характер дії [30: 212; 21: 51].

На нашу думку, у науковій мові виправданим є вживання неозначено-особових речень, де третій компонент *хтось, якісь люди* може набути формального вираження — *дослідник, науковець, учений* тощо. Пор.: *Оцінюючи геофізичні властивості порід-колекторів та інтерпретації даних каротажу використовуються в тому числі й електричні властивості порід — У писемній діловій мові найчастіше використовують кліше — Уперше зафіксований у граматиці С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера термін прикметник уже досить часто використовували й інші граматисти...; Така конструкція зараховується до сурядного типу складних речень — До об'єкту фонетистики зараховують тональні характеристики, темп, тембр... — Представники широкого підходу до предикатів стану зараховують одиниці із семантикою власне-стану та одиниці якісного й кількісного стану.*

Проаналізовані тексти сучасного наукового стилю засвідчують співвідносність та паралельне функціонування двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на -ся та речень із предикативними формами на -но, -то. Напр.: *Тоді ж закладаються основи законодавчого й адміністративно-канцелярського підстилів — Основи офіційно-ділового стилю було закладено ще в добу Київської Русі; На кінець 50-их — початок 60-их рр. створюються наукові центри з термінології — При Нарком'юсті було утворено Центральну комісію в справі українізації.* Перевага того чи того типу пасивних зворотів хоч і залежить від власних уподобань науковців, однак домінантне становище в науковій мові мають посісти конструкції з предикативними формами на -но, -то, які допомагають висловити думку стисло, точно і з акцентуванням на дії та її результаті, а не на виконавцеві, навіть імпліцитному. До речі, вживання допоміжного дієслова *бути* у формі мин. часу з предикативними формами на -но, -то вважаємо надлишковим, оскільки семантика минулого часу закладена в предикативних формах на -но, -то їхньою словотвірною структурою, оскільки за походженням ці форми — пасивні дієприкметники минулого часу.

За нашим спостереженням, у сучасних наукових текстах, зокрема монографіях, дисертаціях, авторефератах, резюме, анотаціях, статтях, поширені такі пари зворотньо-пасивних дієслів на **-ся** та предикативних форм на **-но, -то**: *аналізуються — (про)аналізовано; вживаються — вжито; вивчаються — вивчено; видаються — видано; виділяються — виділено; визначаються — визначено; викладаються — викладено; виконуються — виконано; використовуються — використано; виносяться — винесено; висвітлюються — висвітлено; висловлюються — висловлено; виявляються — виявлено; відбираються — відібрано; відстежуються — відстежено; вказуються — вказано; включаються — включено; враховуються — враховано; встановлюються — встановлено; датується — датовано; добираються — дібрано; додаються — додано; досліджуються — досліджено; закладаються — закладено; залучаються — залучено; замінюються — замінено; зараховуються — зараховано; застосовуються — застосовано; затверджуються — затверджено; згруповуються — згруповано; здійснюються — здійснено; зосереджується — зосереджено; з'ясовуються — з'ясовано; ілюструються — ілюстровано; кваліфікуються — кваліфіковано; конкретизується — конкретизовано; наводяться — наведено; наголошується — наголошено; називаються — названо; обговорюються — обговорено; обґрунтовуються — обґрунтовано; об'єднуються — об'єднано; окреслюються — окреслено; описуються — описано; отримуються — отримано; оцінюються — поціновано; оформлюються — оформлено; передбачаються — передбачено; піддаються — піддано; підкреслюються — підкреслено; пов'язуються — пов'язано; подаються — подано; поділяються — поділено; показуються — показано; покладаються — покладено; поновлюється — поновлено; порушуються — порушено; приділяється — приділено; призначається — призначено; присвячується — присвячено; проводяться — проведено; пропонуються — запропоновано; простежується — простежено; реалізується — (з)реалізовано; робляться — зроблено; розв'язуються — розв'язано; розглядаються — розглянуто; розкриваються — розкрито; розмежовуються — розмежовано; розробляються — розроблено; розширюється — розширено; скорочуються — скорочено; спостерігається — спостережено; спростовуються — спростовано; спрямовується — спрямовано; створюються, утворюються — створено, утворено; узагальнюються — узагальнено; уточнюється — уточнено; фіксуються — зафіксовано; формулюється — сформульовано; характеризуються — схарактеризовано.*

Заслугують на увагу й активно вживані синонімічні пари двоконтактних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та з предикативними формами на **-но, -то** у структурі складнопідрядних речень. Напр.: *відзначається, що — відзначено, що; вказується, що — вказано, що; встановлюється, що — встановлено, що; доводиться, що — доведено, що; зазначається, що — зазначено, що; зауважується, що — було зауважено, що; з'ясовується, що — з'ясовано, що; наголошується на тому, що — наголошено на тому, що; підкреслюється, що — підкреслено, що; підтверджується, що — підтверджено, що; показується, що — показано, що; припускається, що — припущено, що; виявляється, що — виявлено, що; простежується, що — простежено, що.* Перевагу все ж слід віддава-

ти, безсумнівно, стилістично нормативним конструкціям із предикативними формами на **-но, -то**.

Досить частим явищем у сучасних наукових текстах є ніби нанизування предикативних форм на **-но, -то** чи дієслів на **-ся**, а також їх паралельне функціонування в тому самому реченні. Напр.: *У Вступі обґрунтовано / обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, висвітлено / висвітлюється ступінь її наукової розробки, визначено / визначається мету / мета, основні завдання дисертаційної роботи, об'єкт і предмет дослідження, викладено / викладаються методологічні засади дослідження, сформульовано / формулюються положення, які винесено / виносяться на захист, розкрито / розкривається їх новизна, окреслено / окреслюється теоретичне і практичне значення отриманих результатів, висвітлено / висвітлюється апробацію / апробація результатів дослідження; Спеціальних праць, що досліджували б цей аспект української драматургії, не створено, а в літературознавчій практиці спостерігаємо своєрідний критичний феномен: відстежувалися лише певні риси романтичної поетики, однак дослідження української драматургії 20-х рр. ХХ ст. у романтичному контексті так і не було здійснено.*

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** можна замінити й безособовими реченнями із головним членом, вираженим сполученням модальних слів *треба, можна, необхідно, слід* та інфінітива. Напр.: *Ознаки оцінюються з позицій їх індивідуальності, стійкості, достатності для певного висновку — Ознаки можна оцінювати з позицій їх індивідуальності, стійкості, достатності для певного висновку; Зміст вимоги й особи, до яких можна пред'явити цю вимогу, визначаються залежно від виду протесту векселя — Зміст вимоги й особи, до яких можна пред'явити цю вимогу, слід визначати залежно від виду протесту векселя.* При цьому спостерігаємо паралельне функціонування безособових речень у сучасних наукових текстах з їхніми ненормативними пасивними відповідниками. Напр.: *Теоретичні задачі електричного та індукційного каротажу умовно можна поділити на прямі та обернені — Засоби вираження спонукальності у директивах публіцистичного дискурсу поділяються на морфолого-синтаксичні, лексичні, контекстуальні та просодичні; Зручність оперування синтагмою полягає ще й у тому, що її можна з високим ступенем вірогідності вичленувати з писемного тексту — Звук вичленовується в самотійну одиницю передусім тоді, коли він безпосередньо служить звуковою формою якогось знака.* Запропоновані варіанти заміни ненормативних конструкцій із пасивними дієсловами на **-ся** виражають загальні судження, міркування, поради, причому іноді з контексту можна здогадатися, хто виступає в ролі діяча — *дослідники, науковці, вчені, юристи, економісти* та ін. Такі конструкції, за спостереженням мовознавців, переважали в українській науковій літературі поч. ХХ ст. (праці І. Франка, І. Огієнка, В. Сімовича, В. Домбровського та ін.), однак під впливом російських синтаксичних конструкцій вони відійшли на другий план, що спричинило втрату динамічності,

сконденсованості думки, властивих українській мові через специфіку дієслівного слововживання [13: 26].

Зрідка спостерігаємо паралельне функціонування двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся**, неозначено-особових речень та пасивних конструкцій із предикативними формами на **-но**, **-то**. Напр.: *У відомих класифікаціях мовленнєвих актів серед найважливіших виділяються такі комунікативні поняття... — У сучасній прагмалінгвістиці виділяють різні типи дискурсів... — У зарубіжному мовознавстві предикати стану виділено в окремий клас; Фоностилістичні дослідження проводяться в основному на матеріалі романських та германських мов — Додатково проводять психічну та психолого-почеркознавчу експертизу з метою визначення типу і властивостей нервової системи людини, патологічних її особливостей і рис характеру — У зв'язку з цим було проведено експериментальне дослідження, спрямоване на розробку методів вирішення такого завдання.*

На думку М. Гінзбурга, неозначено-особові речення та речення з предикативними формами на **-но**, **-то** як варіанти заміни ненормативних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** слід розмежовувати. Якщо йдеться про подію, замість двокомпонентної пасивної конструкції з дієсловами на **-ся** треба вживати пасивні звороти з предикативними формами на **-но**, **-то**, які передають подію, результативність виконаної дії; якщо йдеться про процес, потрібно вживати неозначено-особові речення [4: 30-31]. Напр.: *Що ж до стилістичних особливостей мови на фонетичному рівні, то вони розглядаються, як правило, лише в межах засобів евфоніки, опису якісної та кількісної характеристики фонем у різних стилістичних умовах або ж і зовсім ігноруються — Що ж до стилістичних особливостей мови на фонетичному рівні, то їх розглядають, як правило, лише в межах засобів евфоніки, опису якісної та кількісної характеристики фонем у різних стилістичних умовах або ж і зовсім ігнорують.*

Однак запропонований М. Гінзбургом семантичний критерій розмежування неозначено-особових речень та речень із предикативними формами на **-но**, **-то** як варіантів заміни ненормативних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** не завжди виправданий. Напр., для речення на зразок: *Кожне окреме висловлювання мовця в діалозі (окреме речення чи кілька речень) називається реплікою* — стилістично правильним із двох пропонуєваних варіантів заміни можливий лише один: *Кожне окреме висловлювання мовця в діалозі називають реплікою*, а також такий: *Репліка — це кожне окреме висловлювання мовця в діалозі*. Речення ж, як-от: *Серед просодичних одиниць називаються хронемі, тонемі, акцентемі...* — можливі обидва варіанти заміни, вибір одного із яких залежатиме від семантико-синтаксичного спрямування: *Серед просодичних одиниць називають / названо хронемі, тонемі, акцентемі...* Крім того, слід зважати також і на дериваційні зв'язки між зазначеними дієслівними формами. Напр.: *аналізуються — аналізують — аналізовано, вживаються — вживають — вжито, виділяються — виділяють —*

виділено, залучаються — залучають — залучено, оформлюються — оформлюють — оформлено, утворюються — утворюють — утворено. Для деяких дієслів утворення предикативної форми на **-но**, **-то** неможливе: вважаються — вважають, доповідаються — доповідають, зіставляються — зіставляють, обстоюються — обстоюють, ототожнюються — ототожнюють, порівнюються — порівнюють, починаються — починають, розуміються — розуміють, сприймаються — сприймають тощо.

Розмитість семантики неозначено-особових речень та речень із предикативними формами на **-но**, **-то** в сучасній науковій мові засвідчують і численні приклади паралельного функціонування синтаксичних конструкцій із такими парами: *вживають* — *вжито*, *виділяють* — *виділено*, *визначають* — *визначено*, *використовують* — *використано*, *виокремлюють* — *виокремлено*, *висловлюють* — *висловлено*, *включають* — *включено*, *залучають* — *залучено*, *замінують* — *замінено*, *зараховують* — *зараховано*, *кваліфікують* — *кваліфіковано*, *називають* — *названо*, *обговорюють* — *обговорено*, *обґрунтовують* — *обґрунтовано*, *оформлюють* — *оформлено*, *оцінюють* — *поціновано*, *пов'язують* — *пов'язано*, *подають* — *подано*, *поділяють* — *поділено*, *порушують* — *порушено*, *проводять* — *проведено*, *пропонують* — *запропоновано*, *реалізують* — *реалізовано*, *розглядають* — *розглянуто*, *розкривають* — *розкрито*, *розмежовують* — *розмежовано*, *складають* — *складено*, *спростовують* — *спростовано*, *утворюють* — *утворено*, *уточнюють* — *уточнено*, *фіксують* — *зафіксовано*, *характеризують* — *схарактеризовано*.

Сучасні наукові тексти засвідчують також паралельне функціонування двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** та з предикативними дієприкметниками на **-ний**, **-тий**. Напр.: *В усіх стилях і жанрах мови односкладні речення вживаються з неоднаковою активністю — Індетерміновані власні назви вжиті переважно як структурно організуючі елементи висловів; Художні твори добиралися з прози... — Фактичний матеріал дібраний методом суцільної вибірки з художніх творів...* Речення з предикативними пасивними дієприкметниками виражають стан, якість поза їхньою залежністю від дії та констатують постійну закономірність протікання дії, стану, а тому, на нашу думку, ці конструкції не синонімічні реченням із пасивними дієсловами на **-ся** повною мірою і не можуть бути їхніми абсолютними заміниками. Для вираження події, результативності виконаної дії або процесу стилістично виправданою заміною пасивних конструкцій із дієсловами на **-ся** будуть відповідно речення з предикативними формами на **-но**, **-то** та неозначено-особові речення. Напр.: *В усіх стилях і жанрах мови односкладні речення вживають / вжито з неоднаковою активністю; Художні твори добирали / дібрано з прози...*

Двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** в деяких випадках можна замінити й означено-особовими реченнями: *У межах фразеосемантичних полів стійкі одиниці об'єднуються на основі подібності значень... — У межах фразеосемантичних полів стійкі одиниці*

*об'єднуємо на основі подібності значень...; У текстах художнього функціонального стилю довгих пауз **нараховується** утричі більше, ніж у науковому функціональному стилі — У текстах художнього функціонального стилю довгих пауз **нараховуємо** утричі більше... У сучасній українській науковій мові зрідка трапляються речення на зразок: **Кожен відмінок сприймається нами** як відповідна форма, що виражає певні специфічні відношення; **На позначення таких засобів нами використовуються** терміни **темо- і ремоідентифікатори**, — які слід замінити логічно та стилістично правильними активними конструкціями: **Кожен відмінок (ми) сприймаємо** як відповідну форму, що виражає певні специфічні відношення; **На позначення таких засобів (ми) використовуємо** терміни **темо- і ремоідентифікатори**.*

У сучасних текстах наукового стилю спостерігаємо паралельне функціонування пасивних двокомпонентних конструкцій із дієсловами на **-ся** й активних (двоскладних та односкладних означено-особових) конструкцій. При цьому можливий вибір тих чи тих структур. Напр.: *Тому розвиток конотацій **пов'язується** не з процесом семантичного розщеплення похідного слова, а із впливом екстралінгвістичних чинників — З'ясування специфіки функціонування директивів у публіцистичних мовленнєвих жанрах **ми пов'язуємо** з особливостями реалізації діалогічності...; У дисертації мовленнєвий акт **визначається** як цілеспрямована мовленнєва дія... — Тип комунікативної діяльності **визначаємо** як складну соціолінгвістичну категорію... Позичка суб'єкта дії в активних конструкціях факультативна, тому що значення т.зв. «авторського **ми**» («множини скромності») в науковому стилі має бути виражене нерозчленовано. Уживання займенника **ми** в сучасних наукових текстах є, на нашу думку, зазвичай виявом структурно-семантичної надлишковості. Пор.: *Серед засобів модифікації **ми** також **виділяємо** прислівники і частки... — У межах предикатів зі значенням внутрішнього стану істоти **виокремлюємо** три групи...**

Означено-особові речення в науковій мові частіше використовують для викладу відомостей описово-історичного характеру та надання відтінків співрозмови, співдії із читачем (слухачем), а двокомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на **-ся** або з предикативними формами на **-но**, **-то** — для створення лаконічного та точного висловлення, відтворення найсуттєвішого (перебіг експерименту, дослід і його результат) та уникнення авторського **я**, **ми** [12: 103; 13: 25]. Пор.: *Пуристичні тенденції **спостерігаємо** тільки у словнику за ред. Е. Ванька; Зразки підписів зазначених осіб **відбирались** у певних умовах обмеження зорового контролю, після чого **порівнювались** із підписами, виконаними у звичайних умовах; **Було розглянуто** два можливі підходи до розв'язання оберненої задачі індукційного каротажу... Для забезпечення можливості факторизації **було проаналізовано** процедуру деконволюції, яка не дала суттєвого покращення. На наступному кроці **було розглянуто** можливість розв'язання кінцево-різницевого аналогу рівняння Фредгольма першого роду методом*

простих ітерацій. Оскільки такий підхід не дав результату, було запропоновано використовувати метод Зейделя для системи рівнянь.

Особливу увагу привертають частовживані в сучасних наукових текстах складні речення, підрядні частини яких представлені дво- чи трикомпонентними пасивними конструкціями з дієсловами на -ся, при цьому в ролі підмета функціонують сполучні слова **що, який**. Ці стилістично ненормативні конструкції слід замінити означенням (непоширеним чи поширеним), вираженим пасивним дієприкметником, або підрядною частиною, що має структуру активної конструкції — двоскладного чи неозначено-особового речення. Напр.: *Стаття, **що** **анотується**, має назву... — **Анотована** стаття має назву...; **Спільний** предикат позначає однакові дії, **які** **виконуються** різними суб'єктами окремо — **Спільний** предикат позначає однакові дії, **виконувани** різними суб'єктами окремо* або *...**що** їх / **які** **виконують** різні суб'єкти*. При цьому й самі науковці активно послуговуються конструкціями з відокремленим означенням чи підрядною означальною частиною. Напр.: *Вагому частку лексичного матеріалу «Розмови», дослідженої М.А. Жовтобрюхом, становила власне ділова лексика та фразеологія; **Нотаріальний акт** — це документ, **який видає суб'єкт** нотаріальної діяльності за результатами розгляду нотаріальної справи.*

Позанормативними слід вважати також складнопідрядні речення, у підрядних частинах яких дієслова на -ся поєднані з непрямыми відмінками сполучних слів **що, який**. Пасивні конструкції таких речень можна трансформувати в активні конструкції або конструкції з предикативними формами на -но, -то. Напр.: *У дисертаційній праці активно **використовується** теорія М. Бахтіна, **за якою** мовленнєві жанри **поділяються** на первинні, або прості, та вторинні, або складні — У дисертаційній праці активно **використано** / **використовуємо** теорію М. Бахтіна, **який** **поділяє** / **за якою** **поділено** мовленнєві жанри на первинні та вторинні; У розділі I подано критичний огляд наукової літератури, **у якій** **висвітлюється** поняття спільного компонента.. — У розділі I подано критичний огляд наукової літератури, **що** **висвітлює** / **у якій** **висвітлено** поняття спільного компонента...*

Отже, для того, щоб наукова мова стала стислою, чіткою та однозначно зрозумілою, потрібно подбати про усталення в ній природних, власне українських синтаксичних засобів, успадкованих від народного живого мовлення. Замість пасивних конструкцій із дієсловами на -ся в текстах наукового стилю слід активізувати такі питомо українські конструкції: активні конструкції (двоскладні речення, односкладні означено-, неозначено-особові та безособові речення з головним членом, вираженим поєднанням модальних слів *треба, можна, необхідно, слід* та інфінітива), пасивні конструкції (двоскладні речення з пасивними дієприкметниками на -ний, -тий, безособові речення з предикативними формами на -но, -то). При цьому вибір тієї чи тієї конструкції має бути вмотивованим у кожному конкретному випадку. З-поміж пасив-

них зворотів домінантне становище мають посісти речення з предикативними формами на **-но**, **-то** як специфічна риса українського синтаксису з тривалою історією використання.

1. Арполенко Г.П. Односкладні речення // Історія української мови. Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 231–290.
2. Ващенко В.С. Українська мова. — 2-е випр. вид. — Харків: Вид-во Харків. ордена труд. червоного прапора Держ. ун-ту ім. О.М. Горького, 1961. — 349 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. — К.: Наук. думка, 1983. — 219 с.
4. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2008. — Вип. 620. — С. 26-32.
5. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. — Харків: Держ. вид-во України, 1930. — 158 с.
6. Горецький П., Шаля І. Українська мова. Практично-теоретичний курс. — Вид. сьоме. — К.: Книгоспілка, 1929. — 315 с.
7. Городенська К. Дієслово // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. — К.: Пульсари, 2004. — С. 217-298.
8. Городенська К.Г. Зворотні дієслова // Українська мова. Енциклопедія. — Вид. третє, зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 209.
9. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. — Вип. IV / відп. ред. Л.О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 11-15.
10. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. пос. — К.: Либідь, 1995. — 312 с.
11. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. — К.: Вища школа, 1982. — 288 с.
12. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. — 307 с.
13. Куньч З., Голубінка Н. Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2004. — Вип. 503. — С. 24-27.
14. Курило О. Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками **-но**, **-то** // Збірник секції граматики української мови. — Книга 1. — К., 1930. — С. 1-39.
15. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — К.: Основи, 2004. — 303 с.
16. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. — К.: Рад. школа, 1951. — Т. 2. — 408 с.
17. Матвієнко О. Стилiстичні паралелі (проти пуризму). — Харків: Рад. школа, 1932. — 132 с.
18. Межов О.Г. Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія / відп. ред. Н.Л. Іваницька. — Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2000. — Вип.2. — С. 93-97.
19. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / відп. ред. В.М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1977. — 237 с.
20. Морзонюк В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2004. — Вип. 503. — С. 75-82.

21. *Непийвода Н.Ф.* Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних термінів) // Мовознавство. — 1996. — № 2-3. — С. 45-54.
22. *Непийвода Н.Ф.* Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). — К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. — 303 с.
23. *Олексієнко Л.А.* Трансформаційний аналіз пасивних конструкцій // Структурно-математична лінгвістика. Республіканський міжвідомчий збірник. Серія «Питання мовознавства». — К., 1965. — С. 30-40.
24. *Пилинський М.М.* Мовна норма і стиль. — К.: Наук. думка, 1976. — 288 с.
25. *Плющ М.Я.* Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К.: Вища школа, 1986. — 175 с.
26. Ргомова, або Де ми помиляємося... / ред. К.Г. Городенська, В.Л. Кабак. — К.: Стандарт, 2006. — 196 с.
27. *Пугач В.М.* Історія формування та функціонування предикативних форм на *-но*, *-то* в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філолог. наук: 10.02.01 — укр. мова. — Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 1996. — 20 с.
28. *Рожанківський Р.* Синтаксично-стилістичні риси науково-технічної мови // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. — Львів: Львівська політехніка, 2009. — Вип. 648. — С. 34-38.
29. *Русанівський В.М.* Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасній слов'янських літературних мовах // Доповіді радянської делегації на VI Міжнар. з'їзді славистів (Прага). — К.: Наук. думка, 1968. — 37 с.
30. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Харків: Київське держ. вид-во «Література й мовознавство», 1931. — 368 с.
31. *Смагленко Ф.П.* Про дієслівну категорію стану та активні й пасивні конструкції речень у східнослов'янських мовах // Тези доповідей IV міжвуз. республік. славист. конференції (12-14 жовтня 1961 року). — Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова, 1961. — С. 32-35.
32. *Смеречинський С.* Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). — Харків: Рад. школа, 1932. — 283 с.
33. *Стельникович Г.* Про пасивні конструкції в українській правничій мові // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія / відп. ред. Н.Л. Іваницька. — Вінниця: ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 103-106.
34. *Шерех Ю.* Нарис сучасної української мови. — Мюнхен, 1951. — 402 с.
35. *Ярема С.* На теми української наукової мови. — Львів: Укр. тов-во з механіки руйнування матеріалів. Львівське крайове тов-во ім. Т. Шевченка, 2002. — 44 с.

Статтю отримано 12.09.2013.

Olena Lavrinets

Київ

PASSIVE CONSTRUCTIONS WITH VERBS WITH -СЯ IN THE MODERN SCIENTIFIC LANGUAGE: SYNONYMY AND PARALLELISM OF FUNCTIONING

The article deals with the problem of passive constructions with verbs with *-ся*; in particular, it discusses the ways of substituting them with the normative syntactic structures. In addition the author considers the phenomenon of synonymy and a possibility of their parallel use in modern Ukrainian texts of the scientific style.

Key words: passive construction, active construction, verbs with *-ся*, predicative forms with *-но*, *-то*, passive participles with *-ний*, *-тий*, ablative of the subject of the action, nominative of the object of the action, syntactic synonymy, transformational relation.